

БУДИНОК СИРИТ ЯК ОДНА З ІНСТИТУЦІЙНИХ ФОРМ ОПІКИ У ДІЯЛЬНОСТІ ВАРШАВСЬКОГО БЛАГОДІЙНОГО ТОВАРИСТВА (1814 – 1914)

Х.А.Дзюбинська

Анотація. У статті розкрито опікунсько-виховну діяльність Варшавського благодійного товариства, діяльність якого зосереджувалася на організації будинків сирит для хлопців і дівчат, з метою задоволення біологічних, матеріальних і духовних потреб дітей працевлаштування вихованців.

Ключові слова: Варшавське благодійне товариство, будинок сирит, опіка, виховання, навчання, Польща, XIX століття.

Аннотация. В статье описана попечительско-воспитательная деятельность Варшавского благотворительного общества, сосредоточенную на организации домов сирот для мальчиков и девочек, целью которых было удовлетворение биологических, материальных и духовных потребностей, организация процесса обучения и воспитания, трудоустройства воспитанников.

Ключевые слова: Варшавское благотворительное общество, дом сирот, опека, воспитание, обучение, Польша, XIX век.

Summary. The article describes the activities of the Board of Trustees and educational Warsaw charity that focuses on the organization of homes for orphaned boys and girls, whose purpose was to satisfy the biological, physical and spiritual needs, the organization of training and education, employment pupils.

Key words: Warsaw charitable society, orphan-house, guardianship, bringing up, learning, Poland, 19th Century.

Постановка проблеми. Соціальна опіка дітей і молоді особливо гостро постає в перехідні етапи суспільно-політичного й економічного розвитку держави, якими для України й Польщі були XIX – початок XX ст. Проблема виховання дітей-сирит знайшла висвітлення у творчому доробку польських педагогів (Ю.Бабіцький, К.Єжевський, К.Лісецький, Я.Корчак). Різномісна діяльність благодійних товариств у Польщі пов'язана також з організацією інституційних форм опіки і виховання дітей та молоді.

Аналіз останніх досліджень. У зарубіжній педагогіці серед організаторів закладів суспільного виховання для дітей-сирит були Й.Віхерн, Й.Г.Песталоцці. Вони вказували на необхідність забезпечення потреб покинутих і бідних дітей, а своєю опікунсько-виховною діяльністю започаткували розвиток інституційного виховання дітей, позбавлених батьківської опіки. Різні аспекти виховання дітей-сирит і дітей, позбавлених батьківського піклування, знайшли відображення у творчому доробку П.Робена, П.Кергомара, К.Єжевського та ін.

В українській історико-педагогічній науці висвітлено окремі аспекти освітньо-виховної діяльності і творчої спадщини польських педагогів: проблема формування творчої особистості (С.Денисюк), дитяче самоврядування (Т.Забута), гуманістичні ідеї творчої спадщини Я.Корчака у контексті розвитку вітчизняної педагогічної думки (В.Кушнір), проблеми гуманістичного виховання особистості в педагогічній спадщині Я.Корчака та А.Макаренка (Й.Гайда); проблеми виховання дітей-сирит у польській педагогіці міжвоєнного періоду (Ю.Яким). Залишаються не дослідженими, зокрема, добродійна діяльність товариств та інституцій у Польщі в XIX – на початку XX ст.

Мета статті – проаналізувати опікунську діяльність Варшавського благодійного товариства та його роль у створенні Будинку сирит як однієї з головних інституційних форм опіки дітей, зміст та форми виховання дівчат і хлопців.

Виклад основного матеріалу. Серед товариств яскраву сторінку в історії опікунської педагогіки займає Варшавське благодійне товариство (ВБТ). Свою діяльність воно розпочало восени 1814 р. з ініціативи С.Замойської (1779–1837), яка відіграла важливу роль у суспільному житті Варшави у період Польського Королівства. С.Замойська – дружина Станіслава Замойського, дочка Адама Чарторийського й Ізабелли Флемінг, сестра Адама Чарторийського – вважається однією із засновниць цього товариства [3, с. 124]. Враховуючи відомих на той час її знайомих, підтримку рідних та матеріальне становище, їй вдалося організувати діяльність благодійного товариства. Статут підготувала група однодумців під керівництвом Ю.Нємцевіча (1758 – 1841) – письменника, драматурга, прозаїка, політика. Одним з провідних завдань товариства була опіка над дітьми-сиротами. У зв'язку зі збільшенням потреб допомоги сиротам створено додатковий відділ опіки дітей-сирит і бідних дітей. До його складу ввійшли відділ опіки молодших сирит та відділ захисту дітей, метою діяльності кожного з

них було керування підлеглими установами [8, с. 2].

Товариство організовувало різні форми допомоги для дітей-сиріт. У межах своєї діяльності створювало ясла, захоронки, будинок сиріт для хлопців, будинок сиріт для дівчат, швейні для дівчат, майстерні для хлопців, а також забезпечувало освітню й матеріальну підтримку [1, с. 62].

З метою опіки над дітьми-сиротами та забезпечення їх елементарною освітою у 1822 р. було організовано Будинок сиріт і школа. Школа реалізувала програму початкового навчання: уроки читання (перший відділ), письма та арифметики (другий і третій), а також красзнавства, катехизму і науки про здоров'я [6, с. 170]. Як і в установах Віленського благодійного товариства, дітей навчали за белл-ланкастерською методикою, сутність якої полягала в наступному: вчитель з допомогою здібних учнів викладає навчальний матеріал в усіх відділах. Умови навчання у такій школі були складними через відсутність приміщень, призначених для досягнення поставленої мети. Спочатку була одна кімната, яка одночасно виконувала функцію спальні та класу [3, с. 77]. На початку в цьому закладі перебували тільки хлопці разом з учителем, який не мав права без спеціального дозволу їх відпускати та приймати гостей. У школі панувала сувора дисципліна, зранку та після обіду проводилися лекції, у вільний час хлопці старші 13 років займалися ремеслом. Окремі учні могли навчатися у виробничій школі, де їх забезпечували безкоштовним житлом і підручниками.

Ситуація поліпшилась, коли керівником школи став С.Яхович (1795 – 1857) – байкар, педагог. За його пропозицією “... у 1833 р. відбувся поділ вихованців на постійних і тимчасових. Критерієм для поділу був вік дитини” [6, с. 171]. Хлопців віком до восьми і дев'яти років зараховували до постійної групи, вони отримували кращу освіту, оскільки були прийняті швидше і на довший період. Якщо учень не старався, або не мав достатнього прогресу у навчанні, його переводили до тимчасової (старшої) групи. Такий поділ через декілька років відмінили. Щокварталу відбувалися екзамени за участю представників шкільної ради, опікунів і членів ВБТ. Найрозумнішим учням призначали речову й матеріальну нагороду, а вчителям і помічникам висловлювали подяку за ефективну роботу.

У 1842 р. школа була перетворена на сиротинець для хлопців і дівчат. Перший відділ був призначений для хлопців і носив ім'я С.Яховича. У двоповерховому будинку розміщувалися початкова школа, захоронка, відділи молодших та старших хлопців [6, с. 173]. Крім вчителя, у будинку сиріт працювали господиня, хірург, кравець, швець, сторож і прислуга. С.Яхович велику увагу приділяв вихованню хлопців. З метою постійного спостереження запровадив рекомендаційну книжку, де черговий вихователь записував зауваження, які торкалися поведінки вихованців. Ці примітки вихователь детально аналізував і надавав поради опікунам щодо правильного виховання дітей та справедливого ставлення до них. Такі принципи роботи свідчать про високий рівень педагогічної діяльності.

Другим відділом сиротинця був будинок для дівчат-сиріт, розміщений у головному приміщенні. У 1845 р. завдяки старанням С.Яховича сиротинець для хлопців значно розбудувався. У 1864 р. відкрито дві групи для хлопців у садочках на вул. Тамка і дівчат на вул. Черняковській [3, с. 160]. У зв'язку з цим, збільшився наплив хлопців і знизилася вікова межа (з семи до трьох років) їх прийому, що дало можливість створити молодшу групу. Сюди приймали дітей з різних родин, переважно ремісничих, дітей-сиріт або тих, чиї батьки не мали змоги їх виростити, діти наймитів, працівників фабрик, службовців і навіть власників нерухомості. Найчастіше були сироти, діти вдів. Обов'язковою умовою для їх прийняття була прописка і народження у Варшаві, в окремих випадках за її межами [3, с. 160].

Протягом наступних років у системі навчання і виховання не відбувалося великих змін. У новій шкільній програмі велику увагу приділяли російській мові, були введені нові предмети – малювання, музика, гімнастика. Кожного року навчання закінчувалося публічним екзаменом. Також був знижений вік хлопців (до 12 років), які могли вчитися ремеслу, адже вивчення цього предмету не впливало на їхні життєві умови, позаяк вони перебували у цьому закладі.

Зазначимо, що товариство цікавилось долею дітей, яких віддавали до ремісничої школи. Часто хлопців, замість навчати, залучали до різної роботи, навіть зобов'язували приносити напої. З метою запобігання таким ситуаціям товариство укладало договір з майстрами й контролювало його виконання. Кожен вихованець, який навчався ремеслу, отримував від товариства спеціальний пакунок, який містив одяг, білизну, постіль та інші особисті речі [6, с. 180]. Опікуни були зобов'язані спостерігати за долею цих дітей, умовами їхнього навчання, праці та виховання. Одним із опікунів був В.Кроненберг (1848–1892), інженер і композитор, син відомого промисловця Леопольда, який спочатку займався господарською діяльністю, але не досяг великого успіху. Після смерті батька займався музикою, а згодом виїхав до Франції, де проживав до смерті [9, с. 331]. Другий – Б.Прус (1847–1912), прозаїк і публіцист. Співпрацював з місцевою пресою, писав статті, твори, новели на соціальну та дитячу теми (“Установа”, “Лялька”, “Фараон” тощо), а також підтримував різні благодійні акції [2,

Умови проживання у хлопців були складні через переповнення будинку, розміщеному у старому приміщенні при Новому Світі у Варшаві. Ситуація змінилася у 1870 р., коли заклад перенесли до будівлі Домініканського костелу на вул. Фрета. Будинок оточувало велике подвір'я і город, які потрібно було привести до ладу. Найближчим часом планувалося посадити дерева і зайнятися годівлею шовкопрядів. Будинок сиріт займав нижні поверхи. На другому розміщувалися три шкільні класи, кожен для хлопців різного віку. В одному з класів були розміщені гімнастичні снаряди простих конструкцій, відводилися приміщення вниз. Нижче були розміщені канцелярія, чотири кімнати (швейна, кравецька, столярна, обов'язкова). Для великої кухні, їдальні для дітей і комори відводилися приміщення вниз. На першому поверсі були спальні, лазарет і помешкання сестер милосердя. Усі приміщення були чисті та охайні [5, с. 10 – 11]. Навіть вночі діти були захищені, тому що в кожній кімнаті разом з ними ночував опікун. За здоров'ям сестер спостерігав лікар і медсестра у спеціально організованій лікарні, де також був стоматолог. Якщо хтось з дітей захворів на інфекційну хворобу, то одразу ізолювався у лікарню Дитятка Ісуса. Управління товариства дбало також про поліпшення житлових та санітарних умов своїх вихованців, але не завжди могло їх забезпечити.

Сестри милосердя, які працювали з 1871 р. у будинку сиріт С.Яховича, звертали увагу на те, що, хоч будинок і був просторий, однак "...бідність торкнулася кожного. Діти не мали що вдягнути, щоб зайти в костел, який розміщувався поруч із закладом" [6, с. 176]. Керівництво товариства охоче надавало закладу різноманітну допомогу. До будинку провели воду, біля нього збудували спортивний майданчик. Все було створене для того, щоб сестри змогли створити умови проживання, наближені до сімейних. Діти, окрім навчання й праці, мали змогу бавитися на подвір'ї, або у великому коридорі в будинку, хлопці – на свіжому повітрі, влітку старші купалися у Віслі, іноді ходили в похід. Частина дітей відправляли до літніх таборів, хворобливих – у санаторій до Ціхоцінка. Перша група вихованців поїхала туди у 1890 р. У Ціхоцінку була збудована навіть лікарня для дітей, які перебували під патронатом товариства. Того ж року був збудований табір у Древніці. Через декілька років усіх дівчат-сиріт відправили на два літні місяці до Млоціна [6, с. 91].

У 80-х рр. дещо змінилася програма навчання. У першому класі, крім релігії, навчали читання; у другому – читання й письма (польською і російською мовами), основ малювання, арифметики; у третьому – декламації, історії костелу, арифметики, географії, книговедення, музики, граматики [6, с. 177]. Найрозумніші учні мали можливість навчатися у гімназії.

Наприкінці XIX ст. будинок сиріт для хлопців був поділений на чотири групи. Наймолодші вихованці увійшли до двох груп, які діяли на зразок захоронок під керівництвом сестер милосердя, котрі проводили з ними підготовчі заняття до школи. Старша група виконувала шкільну програму й здобувала професію.

У вихованні хлопців-сиріт вагоме місце займала установа "Патронат" (1890 р.), основним завданням якої була опіка над хлопцями-ремесниками. Під час навчання ремесла хлопці проживали у будинку майстра. У неділю і свята їх запрошували на товариські зустрічі, ігри, в яких брали участь майже 20 осіб. Хлопців, які завершували навчання в одного майстра, але не були зараховані до іншого, "Патронат" забезпечував помешканням в інтернаті. У 1895 р. у приміщенні "Патронату" організовано науково-ремісничу майстерню ім. Кроненберга, де найкращі майстри навчали хлопців різних ремесел [3, с. 161]. Тут вони здобували професійну освіту й отримували свідоцтво. Завдяки функціонуванню майстерні товариство мало можливість успішно проводити діяльність і контролювати вихованців, зокрема їхні результати у навчанні та вихованні [6, с. 182]. Після отримання відповідної кваліфікації хлопці-сироти могли відкрити власну ремісничу справу і тим самим уникнути бідності у майбутньому. Більшість вихованців були освіченими людьми і працювали в армії, міліції, пожежній частині, лікарні, школі тощо. Найчастіше вони реалізовували себе як шевці, кравці, столяри, кондитери.

ВБТ організувало також будинок сиріт для дівчат під керівництвом С.Замойської. Дівчата довго перебували в головному будинку. Під кінець 90-х рр. для них збудували новий будинок у Мокотові. Умови проживання, незалежно від того, в якому будинку перебували дівчата, були задовільними. Спальню для дівчат обігрівали пічками. Вона була оснащена залізними лежачками, кріслами, шафами, лавками, таблицями. В ізоляторі для хворих були диван, лампа, столик біля ліжка, склянки, таця, ширма тощо [6, с. 182]. Сестри милосердя піклувалися про санітарний та естетичний стан приміщень. Кожна дівчина мала власну постіль, рушник і одяг. Будинок дівчат-сиріт був оснащений ванною, прасувальною дошкою, посудом, праскою. У сиротинці була бібліотека, наповнена підручниками, журналами, книгами з катехизму, релігієзнавства історії, що сприяло вихованню у дівчат не тільки моральних цінностей, але й патріотичних і громадянських.

До Будинку сиріт приймали передовсім дівчат від трьох до чотирнадцяти років, згодом як і

хлопців, до дев'яти років. Верхню межу було знижено з метою запобігання поганого впливу старших на менших. Метою діяльності цього закладу було забезпечення сиротам початкової освіти і підготовка їх до роботи, яка забезпечувала підтримку в дорослому житті. Сестри милосердя піклувалися про виховання дівчат, навчали їх релігії, читанню, письма польської мови, арифметики, церковного співу і жіночих справ (шиття, штопання, прання, прасування тощо) [6, с. 112]. У 1873 р. навчання проводилося польською мовою, згодом на вимогу царської влади залишилися тільки уроки польської мови і релігії, викладання якої велося рідною мовою.

Після завершення навчання у шістнадцять років вихованки закладу виконували роботу переважно служанок, але ще протягом кількох років перебували під опікою товариства. Його представники щоквартально здійснювали контроль у будинках, де працювали дівчата. Працедавець був зобов'язаний прийняти на роботу дівчину щонайменше на два роки, утримувати її, піклуватися про її моральний розвиток, а також постійно підтримувати контакти з товариством у справах, пов'язаних із працевлаштуванням вихованки. Кожній служниці з коштів товариства виплачували кишенькові гроші, які вона сама заробила під час перебування у будинку сиріт, коли її вироби продавали, а кошти призначалися для виплат. Іншу частину коштів товариство отримувало з лотерей, ігор, благодійних акцій, які проводили діячки товариства.

У місцевих газетах часто критикували якість навчання дівчат, яка була значно нижчою, ніж у хлопців. Гаптування й плетіння гачком вважалося збитковим. Популярності набувала професія куховарки, няньки і вчительки, оскільки такі види діяльності прискорювали виховання самостійності молодих дівчат. Сестри милосердя навчали за програмою і методикою, яка не задовольняла потреби тогочасного ринку праці у Варшаві. Зауваження були і до сестер-опікунок, які окрім натхнення до роботи й добрих намірів, не мали педагогічних і соціальних знань. Згодом до роботи у будинку сиріт залучали світських людей. Щорічні екзамени дали позитивний результат, і вкотре підтвердили доцільність спеціальності куховарки й кравчині. Цьому потрібно було завдячувати іншим навчальним закладам у Варшаві, де дівчата мали змогу проходити практику [6, с. 188]. Багато з них отримали нагороду за гарні результати у навчанні у вигляді книжок і подарунків. Зміна методів виховання і навчання отримала позитивні відгуки.

У будинку дівчат-сиріт наплив дітей постійно збільшувався. Проблему не вдалося розв'язати, навіть у 1864 р., коли відкрили філію установи на вул. Гожей. У зв'язку з цим, у 1897 р. керівники Варшавського Благодійного Товариства купили ділянку землі на вул. Раковецькій у Варшаві, де збудували будинок Божественного провидіння (для дівчачого сиротинця), який 1901 р. прийняв перших підопічних.

Хлопці і дівчата обох ситинців були одягнені в однакову форму. Хлопці носили сірі штани й темно-сині сорочки, а дівчата ходили у темних сукенках і фартухах у біло-рожеву смужку. У будинку завжди панував порядок і чистота, діти були здорові й веселі. Працівники особливу увагу звертали на особисту чистоту, впроваджували позитивне ставлення до старших, навчали добрих звичаїв і бажаних рис характеру [6, с. 188]. Усі діти-сироти мали чітко розпланований день: вставали о 5.30 зранку, о 6.00 йшли на молитву до каплички біля закладу. Найменші діти вставали біля 8.00 (не пізніше) [7, с. 90]. Протягом дня вони отримували п'ятиразове харчування, яке було найкращим у закладах, які належали ВБТ. На сніданок (7.30) вони отримували горнятко чаю з молоком і велику булку або кашу з хлібом; о 10.00 – кожному давали шматок хліба, найменшим ще й молоко; о 12.30 – обід, який включав бульйон, шматок м'яса й овочі або крупи смажені чи варені. Найстарші діти раз на тиждень постили (п'ятниця). На підвечірок (о 16.00) було шматок хліба з овочами, сиром, маслом тощо. На вечерю (20.00) – те саме, що й на сніданок [7, с. 107].

Наприкінці XIX ст. під покровительством ВБТ діяли такі установи для хлопців-сиріт: головний заклад на вул. Фрета (165 осіб), відділ у Дребніці (30 осіб), відділ "Назарет" (10 осіб), відділ науково-ремісничий (20 осіб) і відділ С.Замойської (11 осіб); для дівчат-сиріт: головний заклад (84 осіб) у будинку товариства, відділ на вул. Гожей (40 осіб), відділ св. Йосифа (25 осіб), відділ св. Малгожати (15 осіб), відділ св. Родини (14 осіб), відділ св. Антона (15 осіб) [10, с. 15].

Висновок. Добродійна діяльність Варшавського благодійного товариства зосереджувалася на організації будинків сиріт для хлопців і дівчат, метою яких було задоволення біологічних, матеріальних і духовних потреб, організація процесу навчання і виховання, працевлаштування вихованців. Візитною карткою товариства у сфері опіки дітей-сиріт був будинок сиріт для хлопців ім. С.Яховича. Досягнути цього можливо завдяки постійним благодійникам, священикам, які дарували частину свого майна, а також простим громадянам, які різними способами підтримували такі інституції.

Подальших студій потребує вивчення форм опіки та виховання дітей-сиріт у діяльності Люблінського та Краківського благодійних товариств.

Література

1. Bednarz-Grzybek R. Zarys historii opieki nad dzieckiem opuszczonym od starożytności do XIX wieku / Renata Bednarz-Grzybek // *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, red. D. Wosik-Kawała, Lublin : UMCS, 2011. – S. 49 – 68.
2. Janus-Kwiatkowska K. Dekalog wiedzy : Literatura i sztuka od oświecenia do modernizmu / Katarzyna Janus-Kwiatkowska. – Warszawa : PWN, 2008. – C. 8 – 12.
3. Kępski Cz. Towarzystwa dobroczynności w Królestwie Polskim (1815 – 1914) / Czesław Kępski. – Lublin : Wydaw. UMCS, 1993. – 282 s.
4. Kicka N. Pamiętniki / Natalia Kicka. – Warszawa : Pax, 1972. – 669 s.
5. Makowiecki A. Dom sierot chłopców Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności / A. Makowiecki *Tygodnik Ilustrowany*. – 1871. – № 210. – S. 3.
6. Markiewiczowa H. Działalność opiekuńczo-wychowawcza Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności 1807 – 1830 / Hanna Markiewiczowa. – Warszawa : Wydaw. Akademii Pedagogiki Specjalnej, 2010. – 176 s.
7. Mazur E. Dobroczynność w Warszawie w XIX wieku / Elżbieta Mazur. – Warszawa : PAN, 1999. – 201 s.
8. Organizacja Wydziału VI Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności i Opieki Sierot i Ubogich Dzieci, Warszawa : Druk. S. Strębskiego, 1844. – 78 s.
9. *Polski Słownik Biograficzny*. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1948. – T. 15. – 636 s.
10. *Sprawozdanie WTD za rok 1896*. – Warszawa : Druk. Noskowskiego, 1897. – 19 s.